

УДК 631.22

С. В. Гринчук,
 науковий співробітник відділу податково-бюджетної політики,
 ННЦ "Інститут аграрної економіки", м. Київ

ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті проведено аналіз стану розвитку фермерських господарств України та визначено їх роль в галузі сільського господарства. Досліджено основні стримуючі фактори розвитку фермерських господарств та напрями їх стимулювання шляхом видачі пільгових іпотечних кредитів на певні цілі.

The article analyzes the development of private farms in Ukraine and define their role in agriculture. The basic constraints of farms and areas of their stimulation by issuing preferential mortgage loans for certain purposes.

Ключові слова: іпотечне кредитування, органічне землеробство, плодоовочева продукція, диверсифікація діяльності, рентабельність.

Key words: mortgage lending, organic farming, fruit-vegetable products, diversifying activities, profitability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Основною ціллю аграрної політики держави є забезпечення продовольчої безпеки країни, наповнення внутрішнього ринку доступними за ціною якісними продуктами харчування, створення конкурентних переваг при виробництві та збуті продукції і сільськогосподарської сировини на внутрішньому та зовнішньому ринках.

В Україні товарне виробництво сільськогосподарської продукції здійснюється в особистих селянських та фермерських господарствах, сільськогосподарських підприємствах ринкового типу. За розмірами вони відповідають практиці багатьох високо розвинутих країн світу, забезпечують ефективне ведення сільського господарства.

Для досягнення основного завдання аграрної реформи — формування реального власника та господаря на землі, великі надії поклалися на фермерські господарства, які почали засновуватися у 1989 році. В основі побудови

їх діяльності була можливість виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку. Фермерське господарство створювалося громадянином України або кількома громадянами, які були членами сім'ї та родичами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми становлення та розвитку фермерських господарств в Україні досліджували В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, П.М. Макаренко, А.Л. Мельник, Є.В. Милованов, Ю.О. Лупенко та ін. Однак необхідно приділити додаткову увагу можливим напрямам диверсифікації діяльності фермерських господарств та додатковим способам підтримки їх розвитку.

Метою даної статті є дослідити сучасний стан розвитку фермерських господарств, визначити основні проблеми їх діяльності та можливі шляхи вирішення.

Таблиця 1. Динаміка розмірів земельної площі, наданої фермерським господарствам

Показник	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	786,4	2157,6	3661,2	4298,6	4290,8	4345,9
У тому числі ріллі, тис. га	718,5	1994,0	3492,6	4165,1	4161,9	4221,9
У розрахунку на одне господарство:						
сільськогосподарських угідь, га	22,6	56,1	86,3	102,6	103,3	106,1
ріллі, га	20,7	51,9	82,3	99,4	100,2	103,1

Джерело: [3].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сьогодні фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян зі створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону [1].

Фермерське господарство та його члени відповідно до закону мають право:

- а) продавати або іншим способом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину; б) самостійно господарювати на землі; в) мати у власності посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію; г) на відшкодування збитків; г) споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди; д) реалізовувати вироблену сільськогосподарську продукцію на вітчизняних ринках і поставляти на експорт; е) інші права.

Порушені права власників земельних ділянок підлягають поновленню в порядку, встановленому законом. Землі фермерського господарства можуть складатися із: а) земельної ділянки, що належить на праві влас-

Таблиця 2. Рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва і тваринництва в сільськогосподарських підприємствах України за організаційно-правовими формами господарювання у 2011 р., %

Організаційно-правові форми господарювання	Продукція рослинництва	У тому числі:		Продукція тваринництва
		зернові та зернобобові культури	насіння соянишнику	
Державні	16,0	18,0	34,1	-16,1
Недержавні, у тому числі:	32,6	26,2	57,3	13,8
господарські товариства	30,3	24,4	53,6	16,4
приватні підприємства	40,5	33,2	67,6	4,8
виробничі кооперативи	30,0	22,2	63,5	-8,6
фермерські господарства	36,8	28,4	57,4	2,9

Джерело: [4].

ності фермерському господарству як юридичній особі; б) земельних ділянок, що належать громадянам-членам фермерського господарства на праві приватної власності; в) земельної ділянки, що використовується фер-

мерським господарством на умовах оренди [2].

На даний час кількість фермерських господарств в Україні становить 43 тис. За період з 1995 р. площа наданих фермерським господарствам сільськогосподарських угідь (у тому числі ріллі) та середній розмір їх землеволодіння щороку збільшувалися. Тільки за 2011 р. порівняно із 2005 р. загальна площа землекористування фермерських господарств розширилася на 666,6 тис. га і досягла 4345,9 тис. га. (табл. 1) Це збільшення відбулося в основному за рахунок оренди землі. Оренда землі дає можливість розширити площі землекористування фермерського господарства, але їм важко витримувати конкуренцію з боку сільськогосподарських підприємств та агрохолдингів. Останні мають більший розмір земельних угідь, а отже і більші можливості.

За 1995—2011 рр. середня площа сільськогосподарських угідь, що припадає на одне фермерське господарство, зростає на 83 га, або майже у 4,7 раза, і становила 106,1 га. У динаміці спостерігається тенденція збільшення розмірів земельних площ, наданих фермерським господарствам, що є важливим показником їх розвитку. Саме цей показник є основою концентрації виробництва — процесу, який відбувається у сільському господарстві всіх країн світу.

Аналіз даних таблиці 2 показує, що у 2011 році в рослинництві найвищий рівень рентабельності був у фермерських господарствах і приватних підприємствах, а в тваринницьких галузях — у господарських товариствах.

Оскільки для всіх форм господарювання характерним є високий рівень рентабельності насіння соянишнику, то, зрозуміло, що значна його частка у посівних площах збільшує загальний рівень рентабельності продукції рослинництва [4].

Розвиток фермерських господарств стри-мується недостатньо ефективним державним регулюванням, стимулюванням та бюджетною підтримкою їх діяльності. Відсутні дієві інструменти забезпечення їх достатнім матеріально-технічним забезпеченням та капіталізації їхнього прибутку шляхом придбання у власність оброблюваних ними земельних ділянок. Необхідно створити умови для додаткової капіталізації ними землі, щоб вони стали привабливими суб'єктами для банку. Без фінансових стимулів та явних вигод реалізувати це неможливо. Одним з інструментів для стимулювання повинно стати пільгове іпотечне кредитування фермерських господарств на цілі: вирощування трудозатратних продуктів харчування, концентрації більшої кількості землі, диверсифікації їх діяльності, взяття участі у розбудові інфраструктури села.

Одним із варіантів для малих та середніх фермерських господарств є подальша їх кооперація та інтеграція між собою та іншими агроструктурами. Однак, враховуючи невеликі фінансові можливості цієї численної групи землекористувачів, розвиток кооперації без фінансової підтримки держави є проблематичним. У Мінагрополітики опрацьовано проект Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" та інших законодавчих актів, прийняття яких активізує кооперативний рух у галузі [4].

Незважаючи на певне відставання від сільськогосподарських підприємств, фермерські господарства мають розвиватися в напрямі збільшення розмірів землекористування, для досягнення раціональних розмірів землеволодінь, або кооперування у забезпеченні технічними засобами при обов'язковому розвитку тваринництва. Для підвищення ефективності господарювання, забезпечення сталості землекористування фермерських господарств необхідно проводити оптимізацію їх розмірів та інтенсифікацію виробництва.

Перспективним напрямом для фермерських господарств є плодово-овочевий бізнес. Проте, крім інтенсивного способу, в Україні його розвиток можливо забезпечити на основі органічного землеробства. Це призведе до можливості отримання вищих прибутків фермерськими господарствами, забезпечить збереження якісних характеристик ґрунтів (зниження рівня забруднення радіонуклідами, важкими металами, пестицидами, хімічними речовинами) та наявності на ринку якісних та корисних продуктів харчування.

Повноцінне й безпечне харчування є одним із найважливіших чинників, які визначають здо-

ров'я населення. Воно забезпечує нормальний ріст і розвиток дітей, сприяє профілактиці захворювань, продовженню життя людей, підвищенню працездатності та створює умови для адекватної адаптації людини до навколишнього середовища.

До переваг органічної продукції можна віднести: прекрасні смакові якості продуктів, відсутність шкідливих домішок, високі стандарти якості сільгосппродукції, що сприяють зміцненню здоров'я людини; збереження природних якостей, натуральний склад при подальшій переробці (використовуються тільки натуральні методи переробки, традиційні технології, природні матеріали для упаковки і заборонене використання будь-яких синтетичних добавок, ароматизаторів, консервантів тощо) [6].

Органічне землеробство дає можливість охопити різні сфери виробництва здорових, біологічно повноцінних, безпечних продуктів харчування рослинництва, тваринництва, садівництва, бджільництва, птахівництва. Для вирішення цих завдань важливо відмовитися від синтетичних добрив, пестицидів, штучних регуляторів росту і кормових добавок. Метою органічного (альтернативного) землеробства є одержання продукції, що не містить залишків хімічних препаратів, збереження ґрунтової родючості та охорони навколишнього середовища. Крім цього, концепція органічного землеробства передбачає відмову від використання генетично модифікованих організмів в усіх сферах землеробства; мінімізацію негативного впливу на довкілля і запобігання деградації земель (ерозії, закислення, засолення), збереження і відновлення їх родючості; припинення токсикації річок, озер, водоймищ, колодязів; очищення джерел питної води від токсичних хімікатів; зменшення викидів в атмосферу парникових газів; розвиток внутрішнього ринку і міжнародної торгівлі продукцією органічного виробництва [7, с. 8—9].

Дослідження федерації органічного руху України свідчать, що сучасний внутрішній споживчий ринок сертифікованих органічних продуктів в Україні почав розвиватися у 2006—2007 рр., склавши в 2008 році 600 тис. євро, у 2009 р. — 1,2 млн євро, у 2010 р. цей показник зріс до 2,4 млн євро, а в минулому 2011 р. знову стрімко зріс — цього разу на 112,5 % — до 5,1 млн євро. Україна нині посідає 21 місце серед країн-виробників органічної продукції. Станом на 2010 рік площа сільськогосподарських угідь в Україні, сертифікованих відповідно до органічних стандартів, складала 270226 га, а кількість

органічних господарств — 142 [8, с. 100]. Більше половини сертифікованої органічної продукції, що реалізується в Україні, імпортується переважно з країн ЄС (Німеччини, Великої Британії, Італії, Нідерландів та ін.). Решта органічних продуктів — вітчизняного походження — в торгівлі України коливается на рівні 42—45% [8, с. 104—105].

Ціни на органічну продукцію, яка нині реалізується, є вищими за ціни на звичайну продукцію на 50—200%, що значно знижує купівельний попит на неї. При цьому витрати на органічний спосіб ведення господарства можуть бути нижчі на 20—25%. Але в Україні нині відчувається дефіцит професіоналів із ведення органічного господарства, які можуть організувати сільськогосподарське виробництво так, щоб максимально ефективно використати природний потенціал ґрунту, сівозміни, взаємодії культур, агротехнічні засоби боротьби зі шкідниками, біологічні засоби захисту рослин тощо [5].

Великий органічний агропродовольчий ринок відкритий для України в Європі. Постійно зростає попит на такі продукти, як фрукти і овочі, крупи, сухофрукти, горіхи, мед, рослинні олії.

Однією з найважливіших умов успішного використання конкурентних переваг розвитку фруктового бізнесу в Україні та закріплення позицій світового гравця є доступ капіталу і технологій, необхідних для розвитку інфраструктури, післязбиральної доробки, зберігання, логістики та дистрибуції. Серед важливих передумов до активізації інвестицій в овочевий бізнес в Україні варто відзначити зменшення кількості сільського населення — основного виробника овочів в Україні. У процесі подальшої урбанізації виробництво в особистих підсобних господарствах буде зменшуватися, а потреби міського населення України зростуть [9].

У результаті для фермерських господарств створюються гарні можливості займатися прибутковим плодово-овочевим бізнесом. Однак необхідним є не лише підвищення інтенсивності у виробництві, але й забезпечення післязбирального зберігання продукції, що створить значну конкурентну перевагу. Необхідним є стимулювання за рахунок іпотечного кредитування будівництва сучасних сховищ, які б забезпечили прибутковість діяльності фермерських господарств. Адже вища ціна на овочі та фрукти встановлюється у весняний період.

ВИСНОВКИ

Отже, можна зробити висновок, що основними стримуючими факторами розвитку фер-

мерських господарств є недостатньо ефективна бюджетна підтримка їх діяльності; відсутність дієвих інструментів забезпечення достатнім матеріально-технічним забезпеченням та капіталізації їхнього прибутку шляхом придбання у власність оброблюваних ними земельних ділянок. Напрямами стимулювання розвитку фермерських господарств шляхом видачі пільгових іпотечних кредитів фермерським господарствам доцільно здійснити на наступні цілі: вирощування трудозатратних продуктів харчування, у т.ч. плодово-овочевої продукції, органічної продукції, концентрації більшої кількості землі, диверсифікації їх діяльності, взяття участі у розбудові інфраструктури села, будівництва сучасних сховищ та елеваторів.

Література:

1. Закон України "Про фермерське господарство" / Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2003. — № 45. — С. 363.
2. Земельний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2002. — № 3—4. — С. 27.
3. Месель-Веселяк В.Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 13.
4. Макаренко П.М. Мельник А.А. Економічний потенціал різних форм аграрних господарств / П.М. Макаренко, А.А. Мельник // Економіка АПК. — 2011. — № 7. — С. 89—97.
5. Сіренко Н.М. Чайка Т.О. Органічні продукти харчування у забезпеченні продовольчої безпеки України / Н.М. Сіренко, Т.О. Чайка // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 43—49.
6. Неверов О. Органіка в законі / О. Неверов // Дзеркало тижня. Україна. — 2012. — № 34. — С. 8.
7. Стецишин П.О., Пиндус В.В., Рекуненко В.В. Основи органічного виробництва: навч. посіб. для студ. агр. вищ. навч. закл. / [П.О. Стецишин, В.В. Пиндус, В.В. Рекуненко та ін.]. — 2-ге вид., змін. і доповн. — Вінниця: Нова Книга, 2011. — 552 с.
8. Милованов Є.В. Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні: зб. наук. праць / за заг. ред. Ю.О. Лупенка, О.В. Ходаківської. — К.: ННЦ ІАЕ, 2012. — 182 с.
9. Рынок овощей и фруктов в Украине // Локальные инвестиции и национальная конкурентоспособность; Международная финансовая корпорация; Украинский клуб аграрного бизнеса. — 2012. — С. 72—73.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2012 р.